СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАГОЛОВКІВ ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНІВ ДАНІЕЛЯ ПЕННАКА

Єрмоленко І. І.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто своєрідність заголовків детективних творів Даніеля Пеннака, їх роль у структурно-композиційній організації детективного тексту. Особлива увага приділена семному аналізу елементів заголовків.
Ключові слова: детектив, заголовок, композиція.

В статье рассматривается своеобразие заголовков детективных произведений Даниэля Пеннака, их роль в структурно-композиционной организации детективного текста. Особое внимание уделено семному анализу элементов заголовков.
Ключевые слова: детектив, заголовок, композиция.

The article elucidates the originality of the titles of detective novels of Daniel Pennac and their role in the structural and compositional organisation of the detective text. A special attention is payed at the componential analysis of the elements of the titles.
Key words: detective, composition, title.

Розуміння тексту як вищої мовленнєвої єдності, в якій розкриваються закономірності функціонування мовних одиниць усіх рівнів, привернуло увагу лінгвістів до вивчення його структури. Структурно-композиційні особливості детективних творів залишаються цікавим об'єктом мовознавчого дослідження, оскільки детектив постійно видозмінюється та еволюціонує відповідно до змін у суспільстві. Саме цим зумовлена **актуальність** вивчення структурно-композиційних елементів детективного тексту Даніеля Пеннака. **Метою** нашого дослідження є визначення лінгвістичних особливостей, притаманним заголовкам детективних творів Даніеля Пеннака. **Завданнями** нашої статті є встановити функції заголовків детективу Даніеля Пеннака, проаналізувати способи представлення і семантичні особливості заголовків детективних романів автора.

Детективні романи Даніеля Пеннака належать до французької постмодерністської літератури останніх десятиріч XX століття і користуються популярністю серед західних читачів. Тексти Даніеля Пеннака належать до сучасного напряму, який віднаходить у жанрі "чорного детективу" (неополару) літературний простір для розкриття гострих проблем французького мультиетнічного суспільства нашого часу. Детективні твори Пеннака займають особливе місце серед творів, написаних у жанрі детективу "чорної серії", вирізняючись колоритністю персонажів, особливою поетичністю і оригінальністю композиційної побудови. Композиційна структура детективних романів Пеннака – це внутрішня організація матеріалу, певна система поєднання елементів твору (висловлень), основними ознаками якого є цілісність і зв'язність. Детективний текст Даніеля Пеннака як цілісне та зв'язне мовленнєве утворення вирізняється складністю та багатошаровістю своєї композиційної організації, чим зумовлена багатоаспектність його природи та різноманіття кутів зору його дослідження.

З погляду структурної організації тексту детективний роман Даніеля Пеннака являє собою єдність таких структурно-композиційних елементів, як заголовок, епіграф, експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка сюжетної інтриги.

Ці структурні елементи виконують важливі текстотвірні функції і таким чином забезпечують сприйняття тексту "чорного детективу" Пеннака як єдиного цілого. Всі структурні елементи характеризуються відносною завершеністю. Між ними існує тісний семантичний зв'язок.

Цей комплекс структурно-композиційних елементів тексту детективних романів Пеннака виконує архітектоніко-організуючу функцію, функцію членування, відіграє важливу роль у визначенні авторського ставлення до висловлень, оскільки звертає увагу читача на найбільш важливі аспекти авторського задуму.

Особливе місце в семантико-стилістичній структурі тексту, в його композиції займають так звані "сильні позиції". Ми поділяємо думку І. В. Арнольд про те, що ефективним засобом затримати увагу читача на важливих за значенням моментах і комбінаторних прирощеннях смислу є розміщення їх у сильну позицію, тобто на таке місце в тексті, де вони психологічно особливо помітні [1, с. 46]. Такими сильними позиціями виступають заголовок, початок і кінець твору. Вони привертають особливу увагу адресата, роблять значний внесок у процес інтерпретації твору. Із заголовка починається процес ознайомлення читача з текстом. Крім того, однією з основних умов результативності прагматичної спрямованості художнього твору є високі вимоги до такої лінгвістичної категорії тексту, як "зв'язність", що характеризується лексико-семантичною єдністю елементів усіх текстових рівнів. У цьому аспекті актуальним вважається зв'язок заголовка з художнім твором, який маніфестує єдність тексту – одну з центральних категорій прагматики [3, с. 8].

Заголовок виступає першим знаком художнього твору, займаючи сильну позицію в тексті, і виконує важливу номінативну і тематизуючу функції в його змістовій структурі, називаючи об'єкт (текст) за однією з його ознак – темою. Заголовки детективних романів Даніеля Пеннака розміщуються на палітурці книжки поряд з ілюстраціями. Проте, хоча заголовок і є матеріально відчуженим від тексту, він органічно входить до його структури, активізуючи такі текстові категорії, як інформативність, модальність, завершеність, зв'язність, прагматичність, проспекцію і ретроспекцію [4, с. 90]. Він функціонує окремо від тексту як його повноправний представник, і завдання заголовка полягає в тому, щоб привернути увагу читача, зацікавити його у сприйнятті наступної інформації, сформувати в адресата настанову на прочитання твору. Заголовок коротко відображає зміст тексту, його ідею і спрямовує адресата на адекватне сприйняття текстового матеріалу. Заголовок детективного роману Даніеля Пеннака відзначається значним інформаційним зарядом, що орієнтує читача у процесі сприйняття текстової інформації і сприяє її подальшому осмисленню.

Основний прагматичний зміст заголовка детективних творів Даніеля Пеннака полягає в тому, щоб встановити контакт з адресатом. Водночас заголовок актуалізує найрелевантнішу інформацію повідомлення, виконуючи інформативну, інтригуючу, оцінну функції. Отже, прагматичність заголовка зумовлена декількома факторами, а саме: його орієнтацією на подальший текст (проспекція), автоцентричністю (реалізація інтенцій автора) і антропоцентричністю (орієнтація на адресата). У своїй сукупності вони перетворюють заголовок на засіб прагматичного впливу і сприяють процесові інтерпретації цілого тексту.

Основними способами представлення заголовка в детективах Даніеля Пеннака є словосполучення – "Au bonheur des ogres", "La fée carabine", "La petite marchande de prose", "Monsieur Malaussène", "Des chrétiens et des Maures", "Aux fruits de la passion". Очевидно, що заголовкам детективних романів Пеннака характерна лапідарність форми. В період знайомства із заголовком у читача формується певне прогнозування щодо подальшого перебігу подій. Заголовок може містити один або кілька опорних елементів ХТО, ЩО, ДЕ, КОЛИ. Наявність опорних елементів сприяє чіткості у прогнозуванні основного змісту тексту. Відсутність кількох елементів приводить до неоднозначності прогнозів адресата щодо подальшого змісту тексту та сприяє розвитку інтриги. Як приклад, заголовок "Monsieur Malaussine" містить лише один опорний елемент ХТО, причому адресату, знайомому з попередніми детективними романами серії, відомо, що Monsieur Malaussène – це головний герой творів.

Отже, кількість інтерпретацій такого заголовка буде безкінечна. У кінці твору виявляється, що словосполучення Monsieur Malaussène – це ім'я, яке дали новонародженому сину головного героя, отже, адресат має можливість осягнути значення заголовка лише ретроспективно.

Заголовок першого "чорного детективу" "Au bonheur des ogres" інтертекстуально пов'язаний із заголовком відомого роману Еміля Золя "Au bonheur des dames", що дозволяє читачу, знайомому з романом Золя, робити припущення щодо змісту роману Пеннака. Різницю в заголовках становить лексема *ogre* n.m. – "géant des contes de fées qui, selon la tradition, se nourrit de la chair fraîche des enfants" [5, c. 970]. Визначення людожера як казкового персонажа (géant des contes de fées) дозволяє прогнозувати факт, що детективний роман Даніеля Пеннака матиме стосунок до казкових фантастичних подій. Зазначимо, що лексема *ogre* n.m. є багатозначною і містить також значення "omme méchant, cruel" [Там само], таким чином виключаючи казковий або фантастичний елемент. Очевидною є семантична неоднозначність заголовка "*Au bonheur des ogres*", що викликає зацікавленість адресата. У тексті роману іменник *ogre* багаторазово повторюється і підлягає семантичним перетворенням під впливом усієї художньої системи цілого тексту.

Уперше лексема *ogre* з'являється у своєму первинному значенні казкового персонажа:

- <...> *ce soir je vous raconte une nouvelle histoire.*
- Une histoire *d'ogre ?* (6, p. 27).

Адресат дізнається, що персонаж роману Малий марить різдвяними людожерами (les ogres de Noël), тобто актуалізується компонент значення лексеми – 'казковий велетень' (géant des contes de fées). Далі в романі читач дізнається про секту чоловіків, які заманювали малих дітей у своє лігво, вбивали їх і харчувалися їхньою плоттю, і надалі лексема *ogre* вживається для номінації членів цієї секти: <…> *c'est aussi lui qui a rectifié toute son équipe d'ogres* (Там само, p. 280). Таким чином актуалізується другий компонент значення – 'той, що харчується плоттю дітей' (qui, selon la tradition, se nourrit de la chair fraîche des enfants). При цьому члени секти постають не лише як сектанти, що харчуються людьми, а і як расисти, підлі, різко негативні персонажі, тим самим актуалізується друге значення іменника *ogre* – 'зла, жорстока людина' (homme méchant, cruel).

Отже, специфіка заголовка "Au bonheur des ogres" полягає в тому, що він водночас конкретизує і узагальнює значення. Перше забезпечується за рахунок віднесення заголовка до певної ситуації, яка представлена в тексті і відрізняється від звичайної контекстуальної реалізації значення тим, що відбувається в умовах розриву між появою форми та її осмислюванням. Крім того, конкретизація значення заголовка відбувається не одноразово, а поетапно (по черзі актуалізуються різні компоненти значення ключового слова). Узагальнення значення заголовка пов'язане з тим, що до його тлумачення входять значущості різних елементів художнього тексту, що дозволяє значенню, пройшовши конкретизацію, набути узагальнювального характеру. Прогнозуюча функція заголовків детективних текстів Даніеля Пеннака полягає в тому, що між заголовком і власне текстом встановлюється проспективно-ретроспективний зв'язок, що зумовлює смислову двоплановість заголовка: заголовок актуалізує певну інформацію до ознайомлення з текстом, і ця інформація в процесі читання і розгортання тканини тексту збагачується новими смислами, які надають заголовку семантичної багатозначності [2, с. 165].

Заголовок "La fée carabine" містить опорний елемент ХТО – La fée, а також дескриптивний елемент – carabine. Аналіз першого елемента заголовка дозволяє виділити певний напрямок у розвитку сюжету. Лексема *fée* n.f. – "1) être imaginaire, de sexe féminin, doué d'un pouvoir surnaturel; 2) femme remarquable par la grâce, l'esprit, la bonté, l'habileté" [5, p. 542] – надає можливість припустити, що події відбуватимуться в казковій площині або в романі йтиметься про жінку, можливо, з винятковими позитивними якостями. Проте другий елемент заголовка *carabine* n.m. – "fusil léger, souvent court, à canon ordinairement rayé, employé comme arme de

guerre, de chasse ou de sport" [Там само, с. 227] – фонетично створює алюзію на казкового персонажа *la fée carabosse* – "fée malfaisante des légendes populaires, vieille, laide et bossue" [Там само, с. 542]. Ця алюзія утруднює однозначну інтерпретацію заголовка і проспекцію щодо подальших подій, забезпечуючи амбівалентність заголовка. По мірі розгортання тексту реалізується сутність заголовка шляхом багаторазового повтору близьких за значенням слів і словосполучень заголовка: жінка: <…> *il y avait une femme, très vieille, debout, chancelante* (7, p. 13); дама: <...> *la vieille dame avait entrepris de traverser* (Там само); бабуся: *Car les frêles épaules de la vieille dame lui rappellent tout à coup celles de sa grand-mère à lui, Vanini, qu'il a tant aimée* (16). Очевидно, що спочатку актуалізується друге значення лексеми *fée* – йдеться про звичайну стареньку жінку. А далі в тексті персонаж старої жінки, трансформований в уяві дитини, перетворюється на добру фею: *Une vraie fée, très vieille et très sympa* (19). Проте зазначимо, що приводом сприймати стару жінку як фею стає подія, яку дитина описує як перетворення молодого чоловіка у квітку, що свідчить про надприродні можливості жінки: *j'ai vu une fée, elle a transformé un mec en fleur* (19). При цьому читач уже знає, що йдеться про вбивство: стара жінка застрелила поліцейського: <…> *c'est alors qu'elle se retourna. D'une pièce. Bras tendu vers lui. Comme le désignant du doigt. Sauf qu'en lieu et place de l'index, la vieille dame brandissait un P. 38 d'époque, celui des Allemands, une arme qui a traversé le siècle sans sedémoder d'un poil, une antiquité toujours moderne, un outil traditionnellement tueur, à l'orifice hypnotique. Et elle pressa sur la détente. Toutes les idées du blondinet s'éparpillèrent. Cela fit une jolie fleur dans le ciel d'hiver. Avant que le premier pétale en fût retombé, la vieille avait remisé son arme dans son cabas et reprenait sa route* (17).

Цей ключовий момент зав'язки роману актуалізує значення обох елементів заголовка: жінка, до того ж надзвичайно вправна (*la vieille dame*), вогнепальна зброя (*une arme, son arme, un outli tueur*), причому жінка з вогнепальною зброєю стає феєю, а саме злою феєю, перетворивши голову молодого поліцейського на квітку. Зазначимо також, що амбівалентність заголовка "La fée carabine" осмислюється адресатом ретроспективно, оскільки у процесі розгортання детективної інтриги виявляється, що межа між добром і злом не є однозначною, і вбитий поліцейський був поганим хлопцем, а стара жінка думала, що захищається від убивці і не мала наміру позбавляти життя невинну молоду людину.

Заголовок "La petite marchande de prose" містить у собі алюзію на відомий французький короткометражний фільм "La petite marchande d'allumettes" (1928), знятий за мотивами казки Г. Андерсена. У фільмі, як і в казці, йдеться про дівчинку, яка торгувала сірниками, отже, лексема *petite* adj. актуалізується у значенні 'qui n'a pas encore achevé sa croissance' [5, с. 1043]. У романі Пеннака йдеться про дорослу жінку, яка володіє видавництвом. Багатозначність заголовка забезпечується актуалізацією прикметника *petite* у багатьох поняттях на лексико-семантичному рівні. По-перше, автор акцентує увагу на комплекції героїні, її незвичайно маленькому тілі, актуалізуючи значення невеликого розміру: "qui a des dimensions moindres que la taille, les dimensions moyennes" [ibid] : *Au bout de ses bras si maigres, ses mains aussi étaient pneumatiques* (8, p. 26). Оповідач описує зовнішність своєї начальниці, звертаючи увагу на на її худі руки за допомогою прикметника *maigre*, ужитого разом з прислівником *si*, який виражає підсилення характеристики, позначеної прикметником. Далі в тексті актуалізується значення невеликого розміру комплексу зі значенням невеликого віку: *Isabelle c'est l'innocence... je te jure...* <...> *un bébé, une minuscule petite fille qui nous menace du bout de doigt* (8., p. 245). Давній друг героїні, розповідаючи про неї оповідачеві, називає її дитиною (*bébé*) і крихітною маленькою дівчинкою (*minuscule petite fille*). Прикметник *minuscule* adj. – "qui est tout petit" [5, с. 895] – підсилює значення прикметника *petite*.

Також у тексті знаходимо актуалізацію інтертекстуального значення лексеми *petit* adj.: *Elle peaufinait son côté petit caporal à l'uniforme strict entouré de maréchaux d'Empire tout chamarrés du cul* (8, с. 28). Оповідач зауважує, що героїня позиціонувала себе як маленького

капрала в суворій уніформі (*Elle peaufinait son côté petit caporal à l'uniforme strict*), а її підлеглих порівнює з яскраво одягненими маршалами імперії (*maréchaux d'Empire tout chamarrés*). Для адресата очевидною є алюзія на Наполеона, який славився малим зростом і могутньою владою. Таким чином читач робить висновок, що, незважаючи на пряме значення характерологічного елементу заголовка, вираженого лексемою *petite*, героїня твору володіє значною владою і впливом. Зауважимо, що адекватна інтерпретація такого заголовка можлива лише ретроспективно.

Отже, прагматичний зміст заголовків детективних творів Даніеля Пеннака полягає у встановленні контакту з адресатом. Проаналізованим заголовкам характерна стислість, семантична неоднозначність, які сприяють породженню інтриги і зацікавленості читача. Повністю осягнути смисл заголовків і прагматичний намір автора адресат може тільки ретроспективним шляхом.

Подальше дослідження планується в напрямку аналізу структурно-композиційних і комунікативно-прагматичних особливостей детективних творів Даніеля Пеннака.

Література

1. Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблема экспрессивности / Ирина Владимировна Арнольд // Экспрессивные средства английского языка. – Л. : ЛГПИ, 1975. – С. 11–46.
2. Ізотова Н. П. Роль заголовка як сильної позиції в актуалізації ключового концепту художнього твору (на матеріалі англомовних біографічних романів XX століття / Наталія Павлівна Ізотова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : Зб. наук. пр. – К. : Логос, 2007. – Вип. 12. – С. 164–168.
3. Кайда Л. Г. Композиционный анализ художественного текста / Людмила Григорьевна Кайда. – М. : Флинта, 2000. – 152 с.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / Валерия Андреевна Кухаренко. – Л. : Просвещение, 1979. – 324 с.

Довідники

5. Le petit Larousse illustré. – P. : Librairie Larousse, 1980. – 1794 p.

Ілюстративний матеріал

6. Pennac D. Au Bonheur Des Ogres / Daniel Pennac. – Paris : Editions Gallimard, 1985. – 287 p.
7. Pennac D. La fée Carabine / Daniel Pennac. – Paris : Editions Gallimard, 1987. – 340 p.
8. Pennac D. La Petite Marchande De Prose / Daniel Pennac. – Paris : Editions Gallimard, 1985. – 408 p.
9. Pennac D. Monsieur Malausène / Daniel Pennac. – Paris : Editions Gallimard, 1985. – 648 p.
10. Pennac D. Des Chrétiens Et Des Maures / Daniel Pennac. – Paris : Editions Gallimard, 1985. – 92 p.
11. Pennac D. Aux Fruits De La Passion / Daniel Pennac. – Paris : Editions Gallimard, 1985. – 224 p.